

SÖZCÜK ANLAMıyla İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

1. Gerçek (Temel) Anlam: Bir sözcüğün akla ilk gelen ve herkesçe bilinen anlamıdır.

Ör: Kedi derin bir kuyuya düştü.
Elinde ağır bir yük vardı.
Boş kutuları odaya taşıdı.

► Gerçek anlamını yitiren sözcük soyut anlam kazanmışsa mecaz, somut anlam kazanmışsa yan anlamdır.

2. Mecaz Anlam: Kelimenin gerçek anlamı dışında başka bir kelimenin yerine kullanılmasıdır.

Ör: Sözleriyle kalbini kırmıştı.
Ağır sözleri ile bizi üzdü.
Boş sözlerle beni oyaladı.

3. Yan Anlam (Yakıştırma): Bir sözcüğün gerçek anlamda karşıladığı varlığa şekil benzerliğinden dolayı, başka bir varlığa ad olarak verilmesidir.

Ör: Ayakkabının burnu, uçağın kanadı, dağın eteği, makinenin kolu, köprünün ayağı, yokuşun başı, çekmecenin gözü, çocuğun ateşi, bıçağın ağzı, öğrenciyi yetiştirmek, testerenin dişi

► Yan anlamla gerçek anlam arasında “benzerlik” ilişkisi vardır.

4. Ad Aktarması (Mecaz-ı Mürsel): Bir sözcüğün benzetme amacı güdülmeden kendi anlamı dışında kullanılmasıdır.

a) Parça söylenir, bütün anlatılır.

Ör: Bir hilâl uğruna ne güneşler batıyor. (bayrak)
Eskişehir’e yataklıyla gittik. (tren)

b) Bütün söylenir, parça anlatılır.

Ör: Dün arabamız bozuldu. (arabanın bir parçası)
Kapıyı kırıp girmişler. (kilit)

c) Bölgenin tamamı söylenip bir bölümü kastedilir.

Ör: Gemi Marmaris’e yaklaştı. (limanı)
Uçak, nihayet Ankara’ya indi. (havaalanı)

ç) Sanatçının adı söylenir eseri çağrıştırılır.

Ör: Yahya Kemal’i okuduk. (eserini)
Radyodan Teoman’ı dinliyorum. (şarkısını)

d) Yer söylenir, oranın insanları çağrıştırılır.

Ör: İstanbul ayağa kalktı. (İstanbul halkı)
Bu saatte Konya uyuyordur. (Konyalı insanlar)

e) Dış söylenir, iç anlatılır.

Ör: Bardağını bitir. (çayı, suyu)
Tencere pişti. (içindeki yemek)

f) İç söylenir, dış anlatılır.

Ör: Ayaklarınla içeri girme. (ayakkabı)
Reçeli masaya getir. (kavanoz)

g) Araç söylenir, insan anlatılır.

Ör: O, gazetemizin ünlü kalemidir. (yazarı)
Sokaktan şemsiyeler geçiyor. (insanlar)

ğ) Varlığın yaptığı iş ya da niteliği verilir; varlık çağrıştırılır.

Ör: Bizler, yeşili korumalıyız. (çevre, doğa)
Maviliklere açılmak istiyorum. (deniz)

► Ad aktarmalarına şu örnekleri de verebiliriz:

Ör: Arabalı (araba vapuru), kağıt (kağıt para), birinci hamur (birinci hamur kağıda), iki milyona (iki milyon lira), yağlı boyadır (yağlı boya tablodur)

5. Yakın Anlam: Cümledeki kullanımına göre birbirinin yerine kullanılabilen sözcüklere denir.

Ör: Bu kadar kırılacağı bilmezdim. (alınacağı)
Gözlerinden yaşlar süzülüyordu. (akıyordu)
Konuyu uzun uzadıya anlattı. (ayrıntılı olarak)
Soğuk havada dolaşılıyor. (serin)

► Yakın anlamlı sözcükler eş anlam değildir.

Ör: Yalan yanlış, eğri büğrü, doğru dürüst

6. Eş Anlamlı (Anlamdaş) Sözcükler: Yazılış ve söylenişleri farklı fakat anlamları aynı olan sözcüklere denir.

Ör: Sınav = imtihan, eser = yapıt, netice = sonuç, saygı = hürmet, henüz = hâlâ, edebiyat = yazın

► Eş anlamlı sözcükler aynı varlık ya da kavramı karşılamalıdır.

Ör: Hane = ev, kara = siyah, mektep = okul

► Aynı anlama gelen sözcüklerin gereksiz yere aynı cümlede kullanılması anlatımı bozar.

Ör: Adamın sağlığı ve sihhati iyice bozulmuştu.
İşlerini özenle, itinayla yapıyordu.

7. Eş Sesli (Sesteş) Sözcükler: Yazılışları ve okunuşları aynı, anlamları farklı olan sözcüklerdir.

Ör: Yaz gelince bize mektup yaz.
Elinde bir demet gül ile biraz gül.
Odon yardım, taşıyamama yardım et.

► İnceltme işareti olan sözcükler sesteş değildir.

Ör: kar - kâr, yar - yâr, hala - hâlâ, alem - âlem

► Sesteş sözcükler arasında hiçbir anlam ilgisi olmamalıdır.

Ör: Gül (isim), gül- (fil): Biri çiçek ismi diğeri fil olduğu için sesteştir. Boya (isim), boya- (fil): aralarında ilgi olduğu için sesteş değildir.

► Yan anlamlı sözcüklerde sesteşlik olmaz.

Ör: Gözü ağrıyor, çekmecenin gözü (sesteş değil)

8. Karşıt (Zıt) Sözcükler: Anlamca birbirinin karşıtı olan sözcüklere denir.

Ör: Ağlarım hatıra geldikçe gülüşüklerimiz.
Dost, düşman herkes bizi arıyor.

► Sözcüğün olumsuzluğu o sözcüğün karşıtı değildir.

Ör: “koşma”nın karşıtı “koşmamak” olmadığı gibi.

► Sözcüğün karşıt anlamlı olması cümledeki kullanımına göre değişebilir.

Ör: Hafif insanlarla oturup kalkma. (mecaz)
Elinde hafif bir yük vardı. (gerçek)

► Zıt anlamlı kelimeler arasındaki karşıtlık, cümledeki kullanıma göre değişir.

Ör: “doğru” kelimesinin zıt anlamlısı bir cümlede “eğri” iken, diğerinde “yanlış” olabilir.

9. Dolaylama: Tek sözcükle anlatılacak bir kavramı birden çok sözcükle anlatmaya denir.

Ör: Ormanlar kralı (aslan), kara elmas (kömür), beyaz perde (sinema), yavru vatan (Kıbrıs), beyaz altın (pamuk), güller diyarı (Isparta), bacasız sanayi (turizm), Ege'nin incisi (İzmir), yedi tepeli şehir (İstanbul), meşin yuvarlak (top)

► Ad aktarmasında sözü kısma, dolaylamada ise sözü uzatma vardır.

Ör: Konya, ayağa kalktı. (Konya halkı: ad aktarması)
Beyaz önlüklüler geldi. (doktorlar: dolaylama)

10. Deyimler: Bir sözcüğün başka sözcüklerle birleşip kalıplaşması ile oluşan söz öbeklerine denir.

► En az iki sözcükten oluşur, genellikle mecaz anlamıdır, kalıplaşmış sözcük gruplarıdır. Deyimi oluşturan sözcükler kesinlikle değiştirilemez.

Ör: “Başvurmak” yerine “kafa vurmak” denemez.

► Sözcükler cümlede anlam kazanır.

Ör: Havadaki tozlar gözüne girdi. (gerçek anlamda)
Azmiyle herkesin gözüne girdi. (deyim anlamda)
Şöhretten gözleri kamaştı. (deyim anlamda)
Işıktan gözleri kamaştı. (gerçek anlamda)

► Deyimler genellikle mastarlı olur.

Ör: Burnundan solumak, gözden düşmek

► Deyimler bazen de mastarsız kullanılabilir.

Ör: Kırk yılda bir, buyrun cenaze namazına

► Deyimler bazen isim çekim ekleri alabilir.

Ör: Boğaz-ım-dan geçmedi.

► Bazı deyimlerde ise sözcükler gerçek anlamlarını tamamen yitirmemiş olabilir.

Ör: Yükte hafif pahada ağır ne varsa getirin.

► Deyimler bazen cümle hâlinde olabilir.

Ör: Dostlar alışverişte görsün.
İncir çekirdeğini dolduramaz.
Delik büyük, yama küçük.
Halep ordaysa arşın burda.

► Bazı deyimler çift yargılıdır.

Ör: Doluya koydum almadı, boşa koydum dolmadı.
Ele verir talkını, kendi yutar salkımı.
Herkes gider Mersin'e biz gideriz tersine.

11. Güzel Adlandırma: İnsanlarda kötü, olumsuz duygular uyandıran bazı olay ya da durumun, güzel çağrışımlar uyandıran sözcüklerle anlatılmasıdır.

Ör: Son yolculuk (ölüm), tarama özür (kel), ince hastalık (verem), görme özür (kör), tahtalı at (tabut), vatan borcu (askerlik), üç harfliler (cin), engelli (sakat), toplu (şişman), ölüm meleği (Azrail), kara dam (mezar).

► Güzel adlandırmaların çoğu aynı zamanda dolaylamadır.

12. Somut Anlam: Varlığını en az bir duyu organımızla algılayabildiğimiz veya ölçebildiğimiz sözcüklere somut anlam denir.

Ör: Çocukların ellerinde şekerlemeler vardı.
Bugünlerde havalar çok sıcak.
Konya'nın yolları yeni yapıldı.
Eve yürüyerek gidiyordu.

13. Soyut Anlam: Hiçbir duyu organıyla algılayamadığımız ve ölçemediğimiz sözcüklere soyut anlam denir.

Ör: Duyularıma engel olamıyorum.
Sizin cesaretinize hayranım.
Soruyu o yolla çözemezsiniz.
Yaşam sevgisi her şeyden önemlidir.

* **Somutlaşma:** Soyut anlamlı bir sözcüğün anlam genişlemesi yoluyla somut anlam kazanmasıdır.

Ör: Dedem çok iyi bir insandır.
İyilerin ömrü çok olur.
(Birinci cümlede "istenilen, beğenilen niteliklere sahip" anlamına gelerek soyut anlamıyla kullanılan "iyi" sözcüğü, ikinci cümlede "insanı" karşılayarak somut anlam kazanmıştır.)

* **Soyutlaşma:** Somut anlamlı bir sözcüğün anlam genişlemesi yoluyla soyut anlam kazanmasıdır.

Ör: Kafasını duvara çarptı.
Bu kafayla başarılı olamazsın.
(Birinci cümlede "baş" anlamında kullanılan "kafa" sözcüğü, ikinci cümlede "akıl, mantık" anlamında kullanılarak soyut anlam kazanmıştır.)

14. Duyu Aktarımı: Herhangi bir duyu organına ait bir niteliğin başka bir duyu organıyla ilgili kullanılmasıdır.

Ör: Acı bir çığlık duyuldu. (tatma-ışitme)
Sert bakışları vardı. (dokunma-görme)
Yumuşak sesiyle bizi büyüledi. (dokunma-ışitme)
Kuru güdültüye yer yok. (dokunma-ışitme)

► Duyu aktarımı en az iki duyunun kullanılmasıyla oluşur.Yani bir duyu diğer duyuyu ilgilendirmelidir.

Ör: Tatlı söz (tatlı: tatma; söz: duyma)
Keskin bakış (keskin: dokunma; bakış: görme)
Yumuşak ses (yumuşak: dokunma; ses:duyma)

15. Terim Anlam: Bir sözcüğün herhangi bir bilim, sanat ya da meslek dalı ile ilgili özel kavramların karşılığı olarak kullanılmasıdır.

Ör: Matematik (üçgen, açı); coğrafya (enlem, boy-lam); tiyatro (perde, aktör); iktisat (bono, borsa); müzik (nota, detone), edebiyat (öykü, kafiye); kimya (element, atom); fizik (ivme, iletken).

► Bilim, sanat ve meslek dallarının isimleri terim anlamlı değıllerdir.

Ör: Matematik dersinden yazılı olduk.
Tiyatro, en sevdiğim alandır.
Sanat, insana huzur verir.

► Terim anlam, yeni bulunan bir kavram, yeni bir terimle karşılanabileceğı gibi, günlük hayatta kullanılan bir sözcüğe özel bir anlam verilerek de karşılanabilir.

Ör: Adamın ağzında diş kalmamış. (gerçek anlam)
Karadeniz ağzıyla konuşuyor. (terim anlam)

► Bir sözcüğün terim olabilmesi için mutlaka bir dalla (branşla) ilgili olarak kullanılması gerekir.

Ör: Perde çekilince etraf aydınlandı. (temel anlam)
Oyun üç perdeden oluşuyor. (terim anlam)

16. Yansıma: Tabiata, insana, insan dışındaki canlılara ve eşyaya ait seslerin taklit edilmesi sonucu ortaya çıkan kelime veya kelime gruplarına denir.

Ör: Doğal olayların çıkardığı sesler: vınlama, şırıltı, uğultu, takırtı, çatırtı, takır tukur, cazır cuzur. Hayvanların çıkardığı sesler: miyavlama, vızıldama, havlama, meleme.

► Bazı yansıma sözcükler mecaz anlamda kullanıldığından ses ilişkisi kaybolabilir. Buna göre bu sözcüklerde yansıma olmaz.

Ör: Adam sıkıntıdan patladı.
Çocuk bu yıl da gümledi.

► Yansımada önemli olan ses taklidinin olmasıdır. Ses taklidi yoksa kesinlikle yansıma olmaz.

Ör: Yatak gıcır gıcır edip durdu. (yansıma)
Etraf gıcır gıcır oldu. (yansıma değil)

► "melemek, havlamak" gibi sözcükler oluşumu sese dayandığı için yansıma iken "ötmek, kiş-nemek" gibi sözcükler oluşumu sese dayanmadığı için yansıma değildir.

17. İkileme: Anlamı kuvvetlendirmek için kullanılır.

Aynı sözcükler : güzel güzel, tatlı mı tatlı
 Yakın anlamlı : yalan yanlış, doğru dürüst
 Karşıt anlamlı : gece gündüz, er geç
 Anlamlı + anlamsız : ufak tefek, eğri büğrü
 Anlamsız sözcükler : ıvır zıvır, fosur fosur
 Yansıma sözcükler : şırıl şırıl, fokur fokur
 Durum eki almış sözcükler: el ele, günden güne

► İkileme olan sözcüklerden biri ya da her ikisine ekler getirilerek yapılabilir.

Ör: Beni baştan aşağı şöyle bir süzdü.
 Onunla başa baş mücadele etti.

► İkilemeler cümleye değişik anlamlar katar.

Ör: Yüzüme acı acı gülümsedi. (kuvvetlendirme)
 Gideli aşağı yukarı iki gün oldu. (ihtimal)
ıvır zıvır eşyaları atın. (değersiz)
 Caddede sıra sıra ağaçlar vardı. (çokluk)

► İkilemeler kalıplaşmış sözcük grupları olduğu için birbirleriyle ya da eş anlamlarıyla yer değiştiremez.

Ör: Senle aşağı yukarı iki yıldır dostuz. (ikileme)
 Senle yukarı aşağı iki yıldır dostuz. (ikileme değil)

18. Nicel Anlam: Sayılabilen, ölçülebilen sözcüklere nicel anlamlı sözcükler denir.

Ör: Bu çok hafif bir masa. (ağırlık)
Büyük bir evde oturuyorlar. (hacim)
 Bu işten çok para kazandı. (miktar)

19. Nitel Anlam: Sayılamayan, ölçülemeyen sadece nesnelere özelliklerini bildiren sözcüklere denir.

Ör: Karnında hafif bir ağrı var.
 Onun büyük hayalleri vardı.
 İlk dersinde çok heyecanlandı.

► Sözcüğün nitel ve nicel anlamlılığı cümleye göre belirlenir.

Ör: Sizin eviniz ne kadar küçük. (nicel)
 Beni küçük görmesini sevmiyorum. (nitel)

20. Argo Anlam: Her yerde ve her zaman kullanılmayan veya kullanılmaması gereken, çoklukla eğitimsiz kişilerin söylediği söz veya deyim argo denir.

Ör: Torpil, moruk, zoka, yaylanmak, volta atmak

21. Genel Anlam: Bulunduğu sınıf ya da grubu içine alan sözcüklere genel anlamlı sözcükler denir.

Ör: Dünya → Asya → Türkiye → Konya → Meram
Canlı → hayvan → kelebek
Bitki → ağaç → çam

22. Özel Anlam: Bulunduğu sınıf ya da grup içinde en küçük birimi karşılayan sözcüklere denir.

Ör: Meram → Konya → Türkiye → Asya → Dünya
Kelebek → hayvan → canlı
Çam → ağaç → bitki

► Birbirini kapsayan sözcükler arasında da genel anlam - özel anlam ilişkisi vardır.

Ör: Erguvan güzel bir ağaçtır.
özel genel
Kitaplardan en çok romanı severim.
genel özel

23. Çok Anlamlılık: Dilimizde bir sözcük birbirinden farklı cümlelerde değişik anlamlarda kullanılabilir. Buna sözcüğün çok anlamlılığı denir.

Ör: Pazardan meyve aldım. (satın almak)
 Bu bavul bu kadar eşyayı almaz. (sıgmamak)
 Güneş gözümü aldı. (kamaştırmak)

Ör: Temiz giyinen bir insandı.
 Furkan, temiz bir dayak yedi.
 Bu usta temiz iş yapar.
Temiz çocuktur, işe alınabilir.
 Masadaki temiz kağıdı almış.

24. Anlam Genişlemesi: Bir sözcüğün ifade ettiği anlamın dışına çıkarak kapsamının genişlemesine anlam genişlemesi denir.

Ör: "Yıldız" sözcüğü eskiden sadece gök cismi olarak kullanılırdı. Şimdi ise "pop yıldızı, futbol yıldızı" anlamında da kullanıyoruz.

25. Benzetme: Bir varlığı, olayı ya da durumu daha etkileyici göstermek amacıyla, onların kendinden güçlü veya zayıf bir varlıkla, durumla, olayla anlatılmasına benzetme denir.

Ör: O, tilki gibi kurnaz biridir.
Küheylanlar gibi uçuverdi.
 Köhne düşünceler, paslanmış çivilere benzer.

SORU KALIPLARI ve ÇÖZÜM YOLLARI

1. Yukarıdaki altı çizili sözcüğün kattığı anlam aşağıdaki cümlelerin hangisinde vardır?

- Bir sözcüğün birçok değişik anlamları bulunabilir. Bu soruda yapılması gereken en uygun şey; altı çizili sözcüğü, seçeneklerde yer alan kelimelerin yerine kullanarak en anlamlı olanını bulmaktır.

2. Aşağıdaki altı çizili kelimelerden hangisinin eş anlamlısı bu bulmacada yoktur?

- Eş anlam; yazılış ve okunuş bakımından farklı fakat anlamca aynı olan kelimelerdir. Bu tip soruları çözmek için kelimelerin eş anlamlarını iyi bilmek gerekir.

3. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde yerinde kullanılmayan bir deyim vardır?

- Deyimin anlamının cümleye uygun düşmediği seçenek tespit edilmelidir. Burada unutulması gereken nokta, deyimlerin kalıplaşmış sözcük grupları olup değiştirilememesidir.

4. “Gitmek” sözcüğü yukarıdaki cümlelerde kaç değişik anlamda kullanılmıştır?

- Bu tip sorularda çok dikkatli olmak gerekiyor. Genellikle denemelerde sıkça sorulan soruların başında gelir. Burada dikkat edilmesi gereken husus kelimenin gerçek ve mecaz anlam olarak kaç değişik şekilde kullanıldığını tespit etmektir. Eğer kelimenin yapısında, işlevinde, türünde değişiklik oluyorsa farklı anlam kazanmış demektir. Buna göre toplamda kaç değişik anlamda kullanıldığı ortaya çıkar.

5. Aşağıdaki sözcüklerden hangisi somut bir sözcükten soyuta dönüşmüştür?

- Somut anlamlı bir sözcüğün anlam genişlemesi yoluyla soyut anlam kazanmasına soyutlaşma denir. Buna göre somut olan bir sözcüğün soyut olarak kullanıldığı seçenek tespit edilir.

Ör: Kafasını duvara çarptı. Bu kafayla başaramazsın. (Birinci cümlede “baş” anlamında kullanılan “kafa” sözcüğü, ikinci cümlede “akıl, mantık” anlamında kullanılarak soyut anlam kazanmıştır.)

6. Aşağıdaki sözcük çiftlerinden hangisi aralarındaki anlam ilişkisi bakımından diğerlerinden farklıdır?

- Sözcükler arasındaki anlam ilişkileri bakımından zıt anlam, eş anlam, sesteş anlam, ikilemeler, yansıma gibi kavramlar üzerinde değerlendirilmelidir. Buna göre farklı olan seçenek tespit edilir.

Ör: kırmızı-al (eş anlamlı), siyah-beyaz (zıt anlamlı), iç (sesteş), uzun uzun (ikileme), fısıltı (yansıma)

7. Aşağıdakilerin hangisinde yansımadan türemiş bir sözcük bulunmaktadır?

- Doğadaki cansız varlıkların, hayvanların, makinelerin çıkardığı seslere yansıma sesler, bu seslerden türetilen sözcüklere de yansıma sözcükler denir.

Ör: patır-tı, çıtır-tı, horul-tu (yansımadan türemiş)

8. Yukarıdaki ikilemeler oluşturma yöntemi açısından ikişerli biçimde gruplandırılırsa hangi ikileme dışarıda kalır?

- Aynı kelimenin tekrarlanmasıyla (ağır ağır), zıt kelimelerin tekrarlanmasıyla (aşağı yukarı), biri anlamlı diğeri anlamsız iki kelimenin tekrarlanmasıyla (kitap mitap), her ikisi de anlamsız kelimelerin tekrarlanmasıyla (ıvır zıvır), yakın anlamlı kelimelerin tekrarlanmasıyla (mal mülk) ikilemeler oluşturulur. Buna göre farklı olan seçenek tespit edilmiş olur.

9. Aşağıdakilerin hangisinde hem nitel hem de nicel anlamlı sözcükler bir arada kullanılmıştır?

- Sayılabilen, ölçülebilen sözcüklere nicel anlamlı sözcükler; sayılamayan, ölçülemeyen sadece nesnelere özelliklerini bildiren sözcüklere ise nitel anlamlı sözcükler denir.

Ör: Çok para kazanmasına rağmen çok huzurlu değildi. (çok para → nicel, çok huzurlu → nitel)

10. Aşağıdaki cümlelerde geçen ikilemelerden hangisi yansıma sözcüklerin tekrarıyla oluşmuştur?

- İkilemeler; duygu ve düşünceleri daha güçlü ifade edebilmek için yapılan söz tekrarlarıdır. Buna göre yansımadan oluşan ikileme tespit edilir.

Ör: vızır vızır, şırıl şırıl, horul horul, cızır cızır